

ПАНАІД Я. І.,
аспірант кафедри
цивільного судочинства, арбітражу
та міжнародного приватного права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.18>

(НЕ)ВИКОНАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ОBOB'ЯЗКІВ В КОНТЕКСТІ ПРИНЦИПУ ДОБРОСОВІСНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Статтю присвячено дослідженню поняття та ознак процесуальних обов'язків в цивільному судочинстві. Проаналізовано зв'язок між належним виконанням процесуальних обов'язків та принципом добросовісності учасників цивільного судочинства. Автор статті пропонує визначити цивільний процесуальний обов'язок як встановлену нормами цивільного процесуального законодавства або рішенням суду міру належної поведінки, спрямовану на досягнення завдань цивільного судочинства, належна реалізація якої забезпечена заходами державного примусу та у випадках досягнення відповідного ступеню суспільної шкідливості – відповідальністю у формі штрафу..

Досліджено доцільність застосування категорії «цивільне процесуальне правопорушення» на поточному етапі розвитку вітчизняного цивільного судочинства. Визначено співвідношення між категоріями «відповідальність», «санкція» в контексті цивільного судочинства. Запропоновано визначати санкцію в цивільному судочинстві як певну міру реагування на порушення процесуального законодавства. Зроблено висновок про доцільність виокремлення таких груп суто процесуальних санкцій: а) заходи процесуального примусу; б) штраф як вид процесуальної відповідальності; в) санкції-відповідь на процесуальні тяжкості.

Приділено увагу визначенню сутності штрафу, як грошового стягнення за зловживання процесуальними правами. Запропоновано розглядати вказане стягнення не під кутом виду відповідальності, а крізь призму двох функцій: а) функцію запобігання зловживанням процесуальними правами та б) компенсаторну функцію, яка проявляється у вигляді відповідного грошового стягнення, яке виступає компенсацією за витрачені для реагування на зловживання процесуальними правами судові ресурси. Запропоновано доповнити перелік заходів процесуального примусу (ст. 144 ЦПК України) шляхом виокремлення грошового стягнення за зловживання процесуальними правами у самостійну категорію.

Ключові слова: процесуальні обов'язки, цивільне судочинство, розподільча справедливість, принцип добросовісності, процесуальна добросовісність.

Panaid Ya. I. (Non)compliance with procedural obligations in the context of procedural good faith principle

The article is dedicated to the study of the concept and characteristics of procedural obligations in civil proceedings. It analyzes the relationship between the proper performance of procedural obligations and the principle of good faith of participants in civil proceedings. The author proposes defining a civil procedural obligation as a measure of proper conduct determined by the norms of civil procedural legislation

or a court decision, aimed at achieving the objectives of civil proceedings. The proper performance of such an obligation is ensured by measures of state coercion, and in cases where a certain degree of social harm is reached, by liability in the form of a fine.

The appropriateness of applying the category of “civil procedural offense” at the current stage of development of domestic civil proceedings has been examined. The relationship between the categories of “liability” and “sanction” in the context of civil proceedings has been defined. It is proposed to define a sanction in civil proceedings as a specific measure of response to violations of procedural law. The author suggests distinguishing the following groups of purely procedural sanctions: a) measures of procedural coercion; b) fines as a type of procedural liability; c) sanctions as a response to procedural hardships.

Attention is paid to defining the essence of a fine as a monetary sanction for abuse of procedural rights. It is proposed to consider such a sanction not as a type of liability but through the lens of two functions: a) a preventive function, aimed at preventing the abuse of procedural rights; and b) a compensatory function, according to which this monetary sanction serves as compensation for the judicial resources allocated to dealing with the abuse of procedural rights.

It is suggested that the list of measures of procedural coercion (Article 144 of the Civil Procedure Code of Ukraine) be supplemented by distinguishing monetary sanctions for the abuse of procedural rights as a separate category.

Key words: *procedural obligations, civil proceedings, distributive justice, the principle of good faith, procedural good faith.*

Вступ. Як слушно підкреслюється в науковій літературі, жодна система цивільного судочинства за своєю природою не може бути повністю змагальною або повністю інквізиційною [1, с. 175; 2, с. 46], скоріше можна говорити про те, що та чи інша процесуальна система є більш або менш змагальною. При цьому, досить часто тлумачення змагальності та автономії сторін крізь призму виключної ролі сторін щодо руху справи ставить під загрозу ефективність судочинства в кожній конкретній справі та судовій системі в цілому, зокрема, у випадку систематичного невиконання сторонами своїх процесуальних обов’язків.

Крім того, як зауважується в науковій літературі, питання доступу до правосуддя включає в себе розподіл судових ресурсів (включаючи залучення до розгляду справи судового персоналу). В умовах запровадження концепції кейс-менеджменту складні справи потребують більше часу та уваги з боку судді. Вказане може призвести до того, що звичайні справи будуть відсунуті на другий план [3, с. 1490–1492]. Враховуючи, що поведінка сторін провадження є одним з факторів, що впливає на рух справи, невиконання цивільних процесуальних обов’язків учасником справи має наслідком залучення більшого обсягу судових ресурсів у відповідне провадження. Вказане неодмінно призведе до зменшення часу і уваги, яку суд зможе приділити іншим справам, що створює загрозу невиконання завдань цивільного судочинства.

Стан дослідження. Питанню цивільних процесуальних обов’язків була приділена увага у працях зокрема таких зарубіжних науковців як: А. Узелац (Alan Uzelac) [4], Р. ван Рее (С. Р. (Remco) van Ree) [5] та К. Бадурович (K. Badurowicz) [5]. Дослідження окремих цивільних процесуальних обов’язків в контексті принципу пропорційності та судового кейс-менеджменту здійснено в дисертації А. Алана (A. Allan). Крім того, у науковій літературі Великої Британії досліджується обов’язок сторін дотримуватися процесуальних правил та вказівок суду, зокрема в контексті звільнення від санкцій за його невиконання (non-compliance), що стало предметом дослідження С. Сайма (S. Sime), Дж. Р. Вільямса (J. R. Williams), А. Цукермана (A. Zuckerman), Дж. Сорабджі (J. Sorabji).

У вітчизняній правовій доктрині питання цивільних процесуальних обов’язків досліджувалося в роботах К. В. Гусарова, Я. Я. Мельника, С. С. Бичкової, Коцюруби А. І.,

Рябченка Ю. Ю., Лукіної І. М., Кройтора В. А., Журби І. О., Жушмана М. В. та інших. Втім, власне феномену цивільних процесуальних обов'язків присвячено значно менше досліджень, зокрема, статті С. Бичкової [7], Г. Кузів [9; 10], Мельника Я. Я. [11], а також монографія за загальною редакцією М. М. Ясинка [12]. У деяких вітчизняних працях вимога щодо виконання процесуальних обов'язків виокремлюється в якості елементу принципу добросовісності в цивільному судочинстві [13; 14, с. 97; 15, с. 74; 16]. Крім того, добросовісність інколи визначається як передумова реалізації цивільних процесуальних обов'язків [17, с. 191]. Втім, сутність зв'язку між вказаними категоріями в цивільному процесі не розкрито.

Враховуючи вищезазначене, **метою статті** є аналіз вимоги виконання процесуальних обов'язків як складової принципу добросовісності, сутності та ознакам цивільного процесуального обов'язку.

Виклад основного матеріалу. Поодинокі пропозиції щодо дослідження принципу добросовісності в контексті цивільного судочинства поки не втілилися у комплексне дослідження. Натомість, вказаний принцип традиційно визнається загальним принципом права, зокрема, у сфері цивільного права [18, с. 87] та досліджувався у працях таких цивілістів як О. О. Кот [19], Ю. А. Тобота [20], І. Г. Бабич [21] та інших. У зв'язку з чим видається за доцільне спершу проаналізувати погляди вчених щодо впливу вимог добросовісності на поведінку учасників правових відносин в межах цивільного права. Зокрема, заслуговують уваги міркування Ю. А. Тоботи, який зазначає, що добросовісність в межах цивільного права проявляється у тих діях учасників цивільних відносин, які складають належне («нормальне») з точки зору стабільності цивільного обороту здійснення ними своїх прав і виконання обов'язків [20, с. 50].

В контексті цивільного судочинства стабільність досягається шляхом дотримання балансу приватних та публічних інтересів, що відбивається в основних цілях цивільного судочинства. Досягнення вказаних цілей забезпечується, серед іншого, виконанням процесуальних обов'язків, які покладаються на учасників процесу. Відповідно, принцип добросовісності передбачає необхідність урахування прав та інтересів іншої сторони з метою досягнення мети судочинства, що особливо яскраво проявляється при виконанні обов'язку співробітництва між сторонами та судом та обов'язку сторін сприяти дружньому врегулюванню спору [22].

Баланс публічних і приватних інтересів передбачає пропорційне використання ресурсів судової системи [15, с. 8]. Втім, вітчизняний законодавець тлумачить стандарт пропорційності виключно в аспекті дискреційних повноважень суду, закріпивши за останнім право визначати порядок провадження з урахуванням завдання цивільного судочинства; складності справи, ціни позову тощо (ст. 11 ЦПК України). Подібний підхід спостерігається і в доктрині цивільного процесу. Так, Т. А. Цувіна пропонує розглядати принцип пропорційності у загальноправовому та власне процесуальному значеннях як стандарт оцінки легітимності обмежень матеріальних та процесуальних прав, а також як інструмент вирішення конфлікту між окремими гарантіями права на справедливий судовий розгляд у цивільних справах під час здійснення правосуддя; та б) як вимоги, що встановлює межі дискреційних повноважень судді при виборі порядку розгляду справи і подальшому судовому керівництві відповідно [15, с. 380]. Міркування О. О. Штефан також зводяться до визначення критеріїв, якими має керуватися суд при здійсненні керівництва справою (судового кесі-менеджменту) [23, с. 119]. Проте, як слушно зазначив суддя Акенхед (Mr Justice Akenhead) у справі *Phaestos Ltd. & Anor v Ho*, важливо, щоб усі сторони судового процесу усвідомлювали, що вони мають керуватися основною метою судочинства, оскільки суд серйозно обмежений у справедливому розгляді справ, якщо тільки сторони та їхні представники не діятимуть таким чином, щоб забезпечити йому таку можливість [24]. Отже, для сторін провадження принцип пропорційності трансформується у необхідність вчиняти процесуальні дії з урахуванням необхідності сприяти суду в досягненні основної мети.

Таким чином, в контексті виконання цивільних процесуальних обов'язків принцип добросовісності виконує ціле-корегуючу функцію, яка проявляється у підпорядкуванні

процесуальних дій сторін справи загальній меті цивільного судочинства, що включає в себе визначення порядку виконання цивільних процесуальних обов'язків.

Аналіз наукової літератури дозволяє висувати, що, у більшості сучасних загально-теоретичних [див. приміром 25; 26], конституційно-правових дослідженнях [див. приміром 27; 28] та дослідженнях з цивільного процесу [29, с. 72; 8, с. 72; 9; 30, с. 167] обов'язок розуміється як вид і міра необхідної поведінки.

Враховуючи, що дати визначення певному поняттю означає виокремити сутнісні ознаки останнього, спершу слід дослідити його ознаки. Аналіз вітчизняних наукових розвідок дає можливість зробити висновок, що сутність цивільного процесуального обов'язку розкривається, зокрема, через такі характеристики: необхідність поведінки [29, с. 24–26]; закріплення обов'язку у відповідній нормі цивільного процесуального законодавства [29, с. 22; 9, с. 91]; релевантність необхідної поведінки змісту певного обов'язку [29, с. 32–34; 12, с. 68–70]; контроль за виконанням цивільних процесуальних обов'язків покладено на суд [29, с. 19]; обумовленість змісту цивільних процесуальних обов'язків процесуальним статусом відповідного учасника процесу [29, с. 20].

Вважаємо, що деякі з вищезазначених характеристик потребують доповнення.

1) *Необхідність поведінки.* Слід зауважити, що в науковій літературі наголошується на різних «ступенях обов'язковості» виконання обов'язку. Приміром, «обов'язковість» вимоги для свідка з'явитися у судове засідання, на думку Мельник М. Б., Мельника Я. Я. та Ясинка М. М., підкреслюється можливістю настання процесуальних наслідків (останнє також розглядається як обов'язок – піддатися примусовому приводу), а в право свідка відмовитися давати показання у визначених законом випадках розглядається авторами як приклад факультативності [12, с. 101–103]. Вказану позицію слід оцінити критично, оскільки категорія обов'язку передбачає безумовне виконання відповідної вимоги, приміром, обов'язок видати доказ, що витребуваний судом (ч. 6 ст. 84 ЦПК України), натомість тлумачення обов'язку крізь призму факультативності розмиватиме межу між обов'язком та правом.

2) *Закріплення обов'язку у відповідній нормі цивільного процесуального законодавства.* Так, в науковій літературі наголошується на тому, що у тексті правової норми сформульований певний опис дії. Вказане розглядається як еквівалент категоріям «міра, межа поведінки» [29, с. 22, 24]. Слід зауважити, що відповідно до п. 6 та п. 7 ч. 2 ст. 43 ЦПК України суд може встановити для обов'язку або строки їх виконання, приміром, зобов'язання здійснити переклад судової ухвали [31], або встановлення відповідачу строку для подання відзиву на позов [32]. Таким чином, ознакою процесуального обов'язку слід вважати *визначення обов'язку у відповідній нормі цивільного процесуального законодавства або у рішенні суду (ухвалі).*

Іншим аспектом, на який доцільно звернути увагу, є закріплення в ЦПК України припису щодо добросовісного користування процесуальними правами фактично не містить критеріїв, які б дозволили чітко визначити межу добросовісної поведінки. На наш погляд, цей процесуальний обов'язок слід тлумачити крізь призму загального обов'язку керуватися завданням цивільного судочинства (ч. 2 ст. 2 ЦПК України). Вказане дозволяє говорити про ще одну ознаку цивільних процесуальних обов'язків – *їх обумовленість завданнями цивільного процесу.* Приміром, враховуючи, що поведінка заявника розглядається як один з критеріїв для оцінки тривалості строків провадження в практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) [33], закріплення на національному рівні обов'язку позивача додати до позовної заяви всі наявні в нього докази (ч. 5 ст. 177 ЦПК України), що відбиває тенденції щодо концентрації доказового матеріалу [15, с. 398–399], свідчить також про прагнення законодавця забезпечити своєчасний розгляд справи відповідно до п. 1 ст. 2 ЦПК України. Варто зазначити, що на обумовленості цивільних процесуальних обов'язків завданнями судочинства свого часу звертала увагу Г. Кузів [9, с. 91].

3) *Контроль за виконанням цивільних процесуальних обов'язків покладено на суд.* Як зазначає Р. ван Рес, загальновизнаною є позиція, відповідно до якої пасивність суддів не сприяє підвищенню ефективності. Тому більшість сучасних правових систем запровадили

так звані інструменти кейс-менеджменту, які дозволяють судді контролювати час необхідний для судового розгляду, а в деяких юрисдикціях навіть надають судді інструменти для допомоги сторонам на стадії доказування [34, с. 202]. Вказане підтверджується практикою ЄСПЛ, який послідовно наголошує на тому, що хоча національні органи влади не можуть нести відповідальність за поведінку сторони у справі, тактика затягування, яку використовує одна зі сторін, не звільняє владу від обов'язку забезпечити проведення судового розгляду в розумні строки [35, п. 552]. Очевидно, що контроль за виконанням процесуальних обов'язків є одним з елементів судового кейс-менеджменту.

4) *Зміст цивільних процесуальних обов'язків обумовлюється процесуальним статусом відповідного учасника процесу.* Як слушно зауважується в науковій літературі, цивільні процесуальні обов'язки можуть бути обов'язковими не для всіх суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, а лише для певної категорії учасників [12, с. 56].

5) *Відповідальність за невиконання або неналежне виконання процесуальних обов'язків.* В науковій літературі відзначається підхід, прихильники якого вказують на недоцільність включення відповідальності як категорії, що характеризує обов'язок, оскільки останній може бути невиконаним, але необхідність поведінки, яка б відповідала йому, зберігається [36, с. 17]. Втім, деякі з вітчизняних дослідників, навпаки, наголошували на необхідності доповнення ЦПК України нормою, відповідно до якої невиконання процесуальних обов'язків тягне за собою наслідки, передбачені цивільним процесуальним законодавством [9, с. 92].

На необхідність застосування вказаного механізму звертають увагу і зарубіжні дослідники. Так, А. Узелац, розмірковуючи над питанням обов'язку сторін у справі співпрацювати, підкреслює, що санкції за невиконання вказаного обов'язку можуть мати форму процесуальних заборон, наприклад, позбавлення сторони права вчиняти певні процесуальні дії або покладатися на певний факт чи доказ після закінчення певного періоду. Крім того, для цієї мети можуть також слугувати накази щодо розподілу судових витрат та штрафи [37, с. 8].

Що стосується вітчизняного процесуального законодавства, то законодавець оперує категорією заходів процесуального примусу (до яких належить, зокрема, штраф), під якими розуміються процесуальні дії, що вчиняються судом у визначених випадках з метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених в суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства (ч. 1 ст. 143 ЦПК України, ч. 1 ст. 144 КАС України, ч. 1 ст. 131 ГПК України).

Питання співвідношення понять заходів процесуального примусу, санкцій та процесуальної відповідальності є дискусійним, відтак, слід приділити увагу вказаному питанню. Видається за доцільне спершу визначитися з поняттям примусу, під яким у даному дослідженні розуміється обмеження певного права чи накладання додаткового обов'язку [38, с. 37].

Аналіз застосування терміну «санкція» дозволяє дійти висновку про його використання деякими дослідниками як синоніму «відповідальність» [див. наприклад 39]. При цьому, варто звернути увагу на відсутність консенсусу серед дослідників щодо існування процесуальної відповідальності як самостійної категорії. Так, на думку І. М. Лукіної, кожній галузі права притаманні специфічні заходи відповідальності, визначення яких співвідноситься із загальнотеоретичним поняттям юридичної відповідальності [40, с. 221]. Автор оперує поняттям цивільної процесуальної відповідальності, під якою пропонує розуміти «передбачений цивільними процесуальними нормами обов'язок правопорушника зазнати юридично несприятливих наслідків правопорушення у вигляді позбавлень особистого або майнового характеру» [40, с. 58]. Слід зауважити, що подібний підхід зустрічається також у наукових розвідках кримінально-процесуальної та господарсько-процесуальної сфер [41; 42].

Натомість, прихильники іншого підходу наголошують на відсутності підстав для виокремлення цивільної процесуальної відповідальності, позаяк законодавець не передбачив відповідного виду правопорушення – цивільного процесуального [4343, с. 462], відтак слід вести мову про заходи захисту, які не мають характеру юридичної відповідальності, зокрема, процесуальні тяжкості та превентивні заходи [4343, с. 463]. Заходи процесуального

примусу за вказаним підходом слід визначати як превентивні заходи, які не мають карального аспекту [4343, с. 464].

Враховуючи, що фактичною підставою застосування юридичної відповідальності є вчинення правопорушення [44, с. 301; 45 с. 349], слід проаналізувати можливість використання категорії цивільного процесуального правопорушення на поточному етапі розвитку вітчизняної правової доктрини.

Варто зауважити, що на перший погляд застосування вказаної категорії може видатись недоцільним, оскільки більшість складів правопорушень, що можуть бути вчинені під час здійснення цивільного судочинства фактично охоплюються нормативно-правовими актами інших галузей права, приміром, прояв неповаги до суду (ст. 185-3 КУпАП); завідомо неправильний переклад або завідомо неправдивий висновок експерта (ст. 384 ККУ). Втім, деякі дослідники все ж вказують на існування самостійного складу процесуального правопорушення [42, с. 4; 40, с. 79]. Приміром, пропонується в якості фактичної підстави для процесуальної відповідальності виокремлювати невиконання або неналежне виконання обов'язків або зловживання процесуальними правами [42, с. 94]. В. Резнікова, навпаки, вказує, що господарсько-процесуальне правопорушення здебільшого вчиняється у формі невиконання господарсько-процесуального обов'язку, приписів ГПК України [46, с. 103].

Враховуючи, що зловживання процесуальними правами не може бути інтерпретоване в контексті правопорушення [47, с. 41], єдиною фактичною підставою застосування цивільної процесуальної відповідальності слід визнати правопорушення у формі невиконання процесуальних обов'язків. У зв'язку з цим постає питання щодо визначення сутності штрафу, як грошового стягнення за зловживання процесуальними правами. На нашу думку вказане стягнення не слід розглядати під кутом виду відповідальності. Натомість вказаний інститут виконує дві функції а) *функцію запобігання зловживанням* процесуальними правами та б) *компенсаторну функцію*, яка проявляється у вигляді відповідного грошового стягнення, що виступає компенсацією за витрачені для реагування на зловживання процесуальними правами судові ресурси. Враховуючи вказане, видається за доцільне доповнити перелік заходів процесуального примусу (ст. 144 ЦПК України) шляхом виокремлення грошового стягнення за зловживання процесуальними правами у самостійну категорію. Відповідно, слід виключити зловживання процесуальними правами як підставу застосування штрафу (п. 2 ч. 1 ст. 148 ЦПК України).

Уявляється, що надання законодавцем статусу адміністративних та кримінальних правопорушень, які за своєю суттю є процесуальними, не свідчить про вичерпність регулювання. Натомість, такий підхід вказує на розмежування цих правопорушень за ступенем шкідливості як ознаки протиправної поведінки [45, с. 234]. Проте, поза увагою залишаються процесуальні правопорушення, що мають менший порівняно з попередніми двома групами ступінь шкідливості. Отже, процесуальні правопорушення, що вчиняються учасниками справи можуть бути розподілені за такими групами: а) суспільно шкідливі діяння (правопорушення), юридична відповідальність за які передбачається цивільним процесуальним законодавством; б) адміністративні правопорушення; в) кримінальні правопорушення.

Враховуючи, що юридична відповідальність передбачає настання несприятливих наслідків для правопорушника та покладання на нього додаткових обов'язків [45, с. 348], слід детальніше зупинитися на можливості тлумачення заходів процесуального примусу в контексті юридичної відповідальності. Так, значна кількість вчених процесуалістів вказує на відсутність в заходах процесуального примусу ознак відповідальності. Приміром, О. В. Рожнов обґрунтовує таку точку зору тим фактом, що застосування заходів процесуального примусу є правом суду, а не обов'язком [48, с. 164]. Проте, видається, що вказаний аспект лише відбиває особливості сфери судочинства, де презюмується право суду здійснювати регулювання процесу розгляду і вирішення кожної конкретної справи, що відповідає сучасній тенденції до зростання ролі кейс-менеджменту.

Визначені законодавцем межі застосування заходів процесуального примусу дають підстави виснувати, що в даному випадку єдиним критерієм, що уможливлює застосування

вказаних заходів є ступень шкідливості протиправної поведінки в контексті ефективного функціонування судової системи. Тобто заходи процесуального примусу застосовуються в тому випадку коли діяння досягає відповідного ступеня шкідливості, що перешкоджає досягненню завдань цивільного судочинства.

В науковій літературі вказується на розподіл правового примусу на заходи юридичної відповідальності та заходи захисту (відновлення) правопорядку [43, с. 461]. Проте, видається за можливе говорити про подвійну природу такого заходу процесуального примусу, як штраф, що на нашу думку радше відповідає ознакам, які характеризують інститут юридичної відповідальності [43, с. 461], аніж заходам захисту.

Так, про явно виражену каральну природу штрафу у сфері судочинства свідчать приписи ст. 251 ЦПК Польщі, відповідно до якої за необґрунтовану відмову третьої особи надати документ суд, заслухавши третю особу та сторони щодо обґрунтованості відмови, накладає на третю особу штраф [49].

Що стосується інших видів процесуального примусу, визначених законодавцем (ч. 1 ст. 144 ЦПК України), то, деякі з дослідників, підкреслюють їх явно виражений каральний характер [50, с. 148]. Втім, слід погодись із тими науковцями, які вказують на відсутність ознак юридичної відповідальності [51, с. 164; 52, с. 605], з огляду на те, що однією з конститутивних ознак юридичної відповідальності є її каральний характер (функція) [45, с. 335]. Приписи ч. 1 ст. 143 ЦПК України щодо мети заходів процесуального примусу (аналогічні приписи отримали закріплення у ч. 1 ст. 144 КАС України та ч. 1 ст. 131 ГПК України), дають можливість виснувати, що єдиною метою застосування вказаних заходів, окрім штрафу у випадку його застосування за невиконання особою процесуальних обов'язків, є виконання завдань цивільного судочинства. Так, привід свідка (ст. 147 ЦПК України) та тимчасове вилучення доказів для дослідження судом (ст. 146 ЦПК України) фактично направлені на швидке та об'єктивне вирішення справи по суті; попередження і видалення із залу судового засідання (ст. 145 ЦПК України) сприяють дотриманню правопорядку під час розгляду справи. Натомість застосування штрафу має наслідком не досягнення відповідного завдання, а **спонукання** особи спрямувати її дії на досягнення вказаного завдання за допомогою покладання обов'язку зазнати втрат майнового характеру.

Разом з тим, слід зауважити, що застосування штрафу як заходу відповідальності не повинне створювати ситуацію, коли невиконання процесуального обов'язку і, як результат застосування цивільної процесуальної відповідальності, буде розглядатися правопорушенням як більш вигідне становище у порівнянні з виконанням вказаного обов'язку.

Таким чином, ознакою процесуальних обов'язків слід вважати *забезпеченість санкціями як складової судового кейс-менеджменту, що включає можливість застосування заходів державного примусу та/або штрафу як виду юридичної відповідальності за процесуальне правопорушення у формі невиконання процесуальних обов'язків*.

Вказані ознаки дозволять відмежувати власне процесуальні обов'язки від суміжних понять, які деякі науковці помилково відносять до категорії процесуальних обов'язків. Так, в науковій літературі досить поширеним є підхід, за яким доказування розуміється і як право, і як обов'язок учасників справи [40, с. 57]. Інколи доказування пропонується відносити до виключно до категорії обов'язків [див. приміром 8, с. 147; або 53, с. 314]. Вочевидь, вказана позиція зумовлюється, серед іншого, і положеннями національного законодавства, позаяк законодавець застосовує термін «обов'язок» в контексті доказування (ч. 3 ст. 12 та ч. 1 ст. 81 ЦПК України). Втім, як слушно зауважується прихильниками протилежного підходу, не слід ототожнювати даний обов'язок із поняттям класичного процесуального обов'язку. Натомість, найбільш повно сутність феномену доказування відображає термін «тягар доказування» [43, с. 478–479], під яким розуміють необхідність для даної сторони встановити обставини, нез'ясованість яких може спричинити невідповідні для неї процесуальні наслідки [43, с. 477], зокрема, відмову у забезпеченні позову (глава 10 ЦПК України), відмову у задоволенні клопотання про відвід або прийняття рішення по суті справи не на користь відповідної особи.

Прикладом більш жорсткого підходу законодавця щодо настання таких наслідків є підхід, запроваджений в Італії, де традиційно відповідачу достатньо було не відповідати на позов або зазначити, що він не визнає факти, викладені позивачем, щоб суди дійшли висновку про незгоду з вимогами позивача [54, с. 27]. Проте, в подальшому підхід законодавця змінився: якщо відповідач не роз'яснює свою позицію (або зберігає мовчання) щодо певних фактів, вважається, що він визнає ці факти [54, с. 28].

Втім, в окремих національних правових системах виокремлюються процесуальні обов'язки пов'язані з інститутом доказування. Так, внаслідок реформ у польському цивільному процесуальному законодавстві було запроваджено норму, згідно з якою сторона, яка подала клопотання про виклик свідка, експерта чи іншої особи на слухання, повинна докласти всіх зусиль, щоб ця особа з'явилася у визначений час і місце, зокрема, повідомивши її про обов'язок, час і місце явки (ст. 242-1 ЦПК Польщі) [49]. Хоча наразі відсутній єдиний підхід щодо тлумачення вказаної норми, деякі дослідники вказують на можливість розуміння цього положення як процесуального обов'язку [6, с. 40], підкреслюючи необхідність законодавчого закріплення окремої санкції за його невиконання [6, с. 45].

Що стосується санкцій, то видається за доцільне взяти до уваги підхід С. Шане (Cécile Chainais), яка у своєму дослідженні пропонує «суто технічний» підхід до визначення санкцій – як певну міру реагування на порушення закону, проте зауважує, що навіть у цьому випадку визначення охоплює широкий спектр санкцій: приміром, закриття провадження у справі або наслідки пропущення строку тощо [55, с. 359]. Автор також пропонує відійти від тлумачення санкції як правового наслідку застосування норми права, а також як дисциплінарних санкцій, що стосуються суддів і працівників апарату суду, природа яких не пов'язана з самим цивільним процесом, оскільки вказані аспекти занадто віддалені від санкцій виключного процесуального характеру [55, с. 358–359].

Відтак постає питання щодо визначення меж процесуальної сфери. Так, на думку С. Шане, санкції відіграють важливу роль у збереженні основних засад судочинства (*principes essentiels de procédure*), таких як право на позов, принцип ініціативи та формалізм судочинства [55, с. 361]. Вказані елементи дозволяють моделювати межі процесуальної сфери через визначені в цивільному процесуальному законодавстві дії сторін, направлені на рух провадження за етапами розгляду справи, та говорити про основну функцію санкцій – ефективність цивільного судочинства. Враховуючи два вказані аспекти, видається за доцільне виділити такі групи суто процесуальних санкцій:

- а) заходи процесуального примусу;
- б) штраф як вид процесуальної відповідальності;
- в) санкції-реагування на невиконання процесуальних тяжкостей (у більшості випадків).

Висновки. Враховуючи вищезазначене, серед ознак процесуальних обов'язків слід виокремлювати наступні: а) визначення поведінки як необхідної; б) визначення обов'язку у відповідній нормі цивільного процесуального законодавства **або** у рішенні суду (ухвалі); в) обумовленість завданнями цивільного процесу; г) судовий контроль за виконанням відповідного обов'язку; д) обумовленість процесуальним статусом учасника провадження; е) забезпеченість заходами державного примусу та у випадках досягнення відповідного ступеню суспільної шкідливості – забезпеченість відповідальністю у формі штрафу.

Вказане дозволяє визначити цивільний процесуальний обов'язок **як встановлену нормами цивільного процесуального законодавства або рішенням суду міру належної поведінки, спрямовану на досягнення завдань цивільного судочинства, належна реалізація якої забезпечена заходами державного примусу та у випадках досягнення відповідного ступеню суспільної шкідливості – відповідальністю у формі штрафу.**

Санкції як певна міра реагування на порушення процесуального законодавства **у власне процесуальному значенні** включають у себе: а) заходи процесуального примусу; б) штраф; в) санкції-реагування на виконання процесуальні тяжкості. При цьому, враховуючи, що штраф як вид процесуальної відповідальності не може бути застосованим у випадку зловживання процесуальними правами, доцільним є виокремлення самостійного заходу

процесуального примусу за вказані дії у вигляді грошового стягнення, що виконуватиме функції а) запобігання зловживання процесуальними правами; та б) компенсації за витрачені у випадку реагування на зловживання судові ресурси.

Список використаних джерел:

1. Jolowicz J. A. On Civil Procedure. Cambridge, New York : Cambridge University Press, 2000. 438 p.
2. Verkerk R.R. What is Judicial Case Management? A Transnational and European Perspective. *Judicial Case Management and Efficiency in Civil Litigation* / ed. by C. H. van Rhee. Antwerp-Oxford-Portland : Intersentia, 2007. P. 27–56.
3. Shapiro M. A. Distributing Civil Justice. *Georgetown Law Journal*. 2021. Vol. 109, No. 6, pp. 1473-1542. URL: <https://ssrn.com/abstract=3675848>
4. Узелац А. На шляху до Європейських правил цивільного процесу: переосмислення процесуальних обов'язків. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2018. Вип. 106. С. 23–32.
5. Van Rhee, C. H. Towards Harmonised European Rules of Civil Procedure: Obligations of the Judge, the Parties and Their Lawyer. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2020. № 1 (6). P. 6-33.
6. Badurowicz K. Artykuł 2421 Kodeksu postępowania cywilnego jako obowiązek procesowy czy postulat? *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska sectio G, Ius*. 2021. Vol. 68 (nr 2). P. 31-46. DOI:10.17951/g.2021.68.2.31-46
7. Бичкова С. С. Обов'язки сторін у справах позовного провадження. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2010. № 4. С. 129–139.
8. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : монографія. Київ : Атіка, 2011. 420 с.
9. Кузів Г. Правова природа цивільного процесуального обов'язку. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 11. С. 90-93.
10. Кузів Г. Обов'язок добросовісного здійснення прав у цивільному процесі. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2012. Вип. 56. С. 255–259.
11. Мельник Я. Я. Цивільні процесуальні обов'язки сторін. *Університетські наукові записки. Хмельницький*, 2012. № 3. С. 135–144.
12. Особливості дії цивільних процесуальних обов'язків в цивільному процесуальному праві України: монографія. / за ред. М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2014. 336 с.
13. Лупеник Д. Засоби запобігання зловживанням процесуальними правами у цивільному судочинстві. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Luspenyk_2021_03_15.pdf
14. Ткачук А. О. Принцип добросовісності учасників цивільного судочинства та заборона зловживання цивільними процесуальними правами. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 141. С. 94-103.
15. Цувіна Т. А. Принцип верховенства права у цивільному судочинстві теоретико-прикладне дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2022. 600 с.
16. Сакара Н. Ю. Принцип добросовісності та зловживання процесуальними правами. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_Princ_dobroso.pdf
17. Кузьменко К. О. Добросовісність як концептуальна основа правомірної реалізації цивільних процесуальних прав і обов'язків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2023. Вип. 75(1). С. 187-192. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2023_75%281%29_32
18. Назарова І. В. Принцип добросовісності в праві: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2020. 234 с.
19. Кот О.О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. Київ: Алерта, 2017. 494 с.

20. Тобота Ю.А. Принцип справедливості, добросовісності і розумності в цивільному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2011. 158 с.
21. Бабич І. Г. Місце принципу добросовісності в системі сучасного зобов'язального права України. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. 2005. Вип. 24. С. 327-331.
22. ELI/UNIDROIT Model European Rules of Civil Procedure <https://www.unidroit.org/english/principles/civilprocedure/eli-unidroit-rules/200925-eli-unidroit-rules-e.pdf>
23. Штефан О. О. Принцип пропорційності в цивільному судочинстві України. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука"*. 2018. № 2(1). С. 116-121.
24. *Phaestos Ltd. & Anor v Ho* [2012] EWHC 1996 (TCC) (19 July 2012) URL: <http://www2.bailii.org/ew/cases/EWHC/TCC/2012/1996.html>
25. Чернега А. П. Сутність юридичного обов'язку як категорії. Актуальна юриспруденція. *Правотворча та правозастосовча діяльність: теорія, практика, професійний досвід*: збірник матеріалів міжнар. юридичної наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція», (м. Київ, 3 березня 2015 року). Тези наукових доповідей. Київ, 2015. С. 25-31.
26. Попович Т.П. Поняття обов'язку як елементу правового статусу особи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. №6. С. 714-718
27. Летнянчин Л. І. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики: монограф. Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2006. 267 с.
28. Боярський О.О. Кофман Б.Я. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина як зміст її конституційно-правового статусу. *Соціальний Калейдоскоп*. 2020. № 1. С. 1-12.
29. Мельник Я. Я. Обов'язки учасників цивільного процесу: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Хмельницький, 2012. 290 с. стр. 72.
30. Степанова Т.В. Процесуальний статус учасників позовного провадження у господарському судочинстві: теоретико-правові та праксеологічні аспекти : монографія. Одеса : Фенікс, 2017. – 494 с. стр. 167
31. Ухвала Касаційного господарського суду від 14 травня 2019 року у справі № 921/955/14-г/16. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81725040>
32. Ухвала Господарського суду Львівської області від 02 січня 2019 року у справі №914/2430/18 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78954885>
33. *Andrenko v. Ukraine*, № 50138/07, 20 January 2011. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102932>
34. van Rhee C.H., Maan E.A. Civil Procedure Reform: The Way Forward. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2020. № 4(8) 179-208.
35. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights. Right to a fair trial (civil limb). Updated to 31 August 2024. https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_civil_eng
36. Юрчак І.Р. Обов'язки особи: теоретико-правовий вимір: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2017. 185 с.
37. Uzelac A. Towards European rules of civil procedure: Rethinking procedural obligations. *Hungarian Journal of Legal Studies*. 2017. No 1. pp. 3–18 <https://real.mtak.hu/61974/1/2052.2017.58.1.1.pdf>
38. Ровинський Ю.О. Поняття та види державного примусу. *Держава і право*. 2010. Вип. 49. С. 35-41. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/34345/05-Rovinskiy.pdf?sequence=1>
39. Резнікова В., Курей М. Штраф як форма господарсько-процесуальної відповідальності. *Право України*. 2020. № 7. С. 78-97.
40. Лукіна І. М. Цивільна процесуальна відповідальність: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2010. 204 с
41. Білокінь Р.М. Кримінально-процесуальна відповідальність: Монографія. Київ.: Видавничий центр «Кафедра», 2017. 430 с.
42. Катрич А. В. Відповідальність у господарському судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Кривий Ріг, 2020. 227 с.

43. Курс цивільного процесу: підручник / за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. 1352 с.
44. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с. <https://www.osce.org/files/f/documents/8/f/283756.pdf>
45. Загальна теорія права : підручник / за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2021. 568 с.
46. Резнікова В. В. Відповідальність у господарському процесі за зловживання процесуальними правами та заходи процесуального примусу. *Право України*. 2017. № 9. С. 101-121. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001432145>
47. Панаїд Я. І. Зловживання процесуальними правами в контексті принципу добросовісності в цивільному судочинстві: поняття та ознаки. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. Вип. 5 (58). С. 40-48.
48. Рожнов О. В. Підстави застосування заходів процесуального примусу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право*. 2015. Вип. 20. С. 164-167.: URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2015_20_39
49. Kodeks postępowania cywilnego -Dz.U.2024.0.1568 t.j. Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. <https://arslege.pl/kodeks-postepowania-cywilnego/k14/>
50. Желтобрюх І. Заходи процесуального примусу, що застосовуються до сторін у справі за законодавством про адміністративне судочинство: шляхи оптимізації матеріально-правових підстав. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 146-152. стр 148 URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/3/25.pdf>
51. Корунчак Л.А. Заходи процесуального примусу в цивільному та господарському судочинстві: правова природа. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 162–165.
52. Будурова Г. М. Заходи процесуального примусу за Господарським процесуальним кодексом України. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. – С. 606-608.*
53. Кучер В. О. Цивільні процесуальні обов'язки сторін у позовному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 84: частина 1. С. 311-316.
54. Lupoi, M. A. Recent developments in italian Civil Procedure Law. *Civil Procedure Review*. 2012. № 3(1). P. 25–51. <https://civilprocedurereview.com/revista/article/view/25>
55. C. Chainais, D. Fenouillet (Dir.). Les sanctions en procédure civile : à la recherche d'un clavier bien tempéré. *Les sanctions en droit contemporain. Vol. 1, La sanction, entre technique et politique*. Dalloz, Coll. L'esprit du droit. 2012. P. 357-408.

